

Lokális membránpotenciál változások, Az érzékelés folyamatának általános törvényszerűségei

gyógyszerészhallgatóknak

Dr. Bozó Tamás

egyetemi adjunktus
Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet
2023. május 4.

SEMMEIWEIS
EGYETEM 1769

Tematika

Témák

- Nyugalmi membránpotenciál (emlékeztető)
- Membránpotenciál változása
  - Elektrotónusos potenciál
    - Sejtmembrán elektromos modellje
    - Potenciál terjedése a membránban
  - Akciós potenciál
    - Szakaszai, ionáramok
    - Terjedése
  - Voltage clamp, patch clamp
- Érzékelés folyamata
  - Receptorok
  - Érzőideg
  - Pszichofizikai törvények

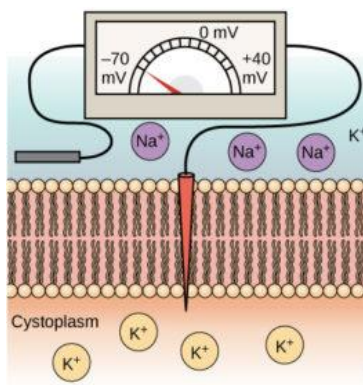
Kapcsolódó gyakorlatok

- Diffúzió
- EKG
- Szenzor
- Audiometria

Tankönyv fejezetei:

- III/4.3. Membránpotenciál-változások az ingerküszöb alatt
- IV/1. Az érzékelés folyamatának általános törvényszerűségei

Membránpotenciál

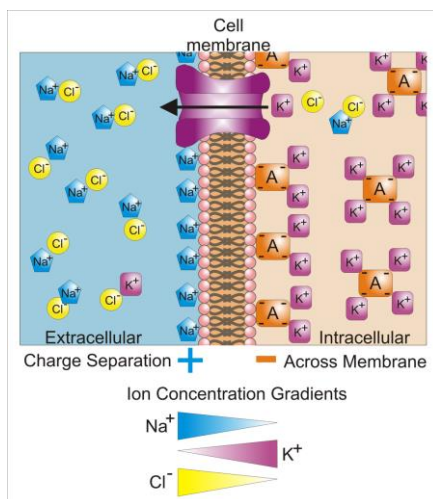

<https://courses.lumenlearning.com/wm-biology2/chapter/resting-membrane-potential/>

Transzmembrán potenciál / Membránfeszültség / „Nyugalmi membránpotenciál”

- Elektromos potenciálkülönbség a sejtmembrán belső és külső *fel/színe* között
- Minden élő sejtben
- Sejttípusfüggő (-30 mV – -90 mV)
- Negatív előjel: a citoszól negatív az extracelluláris állományhoz képest
- Szerepe:
  - Energiát biztosít számos membránba ágyazott molekuláris gépezet működéséhez („a sejt mint elem”)
  - Elektromosan ingerelhető sejtekben, illetve sejtek között (pl. neuronok, izomsejtek) jeltovábbításra használható

Membránpotenciál

By Synaptitude, CC BY 3.0,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=21460910>

- A membrán két oldalán eltér az ionösszetétel

	Intracelluláris koncentráció [mM]			Extracelluláris koncentráció [mM]		
	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻
Sejttípus						
Óriás tintahal axon	72	345	61	455	10	540
Béka izom	20	139	3,8	120	2,5	120
Patkány izom	12	180	3,8	150	4,5	110

- Belül nagy fehérje és foszfát anionok – p ~ 0
- Hidratált ionméret: K⁺ < Cl⁻ < Na⁺
- Ionok permeabilitása különböző
- Kémiai és elektromos potenciálkülönbség a két oldal között

Membránpotenciál kialakulása I.

Korábbi modell – iononkénti egyensúlyok

Feltételezések:

- Zárt termodinamikai rendszer
- Membrán permeabilis az ionokra
- Belső és külső tér rész **termodinamikai egyensúlyban van - IONONKÉNT**
- Nincs nettó iontranszport
- Termodinamikai erő 0
- **Nincs elektrokémiai potenciálkülönbség**

$$\mu_{e,i}^{int} - \mu_{e,i}^{ext} = 0$$

$$\mu_0 + RT \ln c_i^{ext} + zF \phi_i^{ext} = \mu_0 + RT \ln c_i^{int} + zF \phi_i^{int}$$

$$\phi_i^{int} - \phi_i^{ext} = U_0 = \frac{RT}{z_i F} \ln \frac{c_i^{ext}}{c_i^{int}}$$

Nerst egyenlet

i-dik ion elektromos potenciálja egyensúlyban = egyensúlyi potenciál = az i-dik ion koncentrációs elemének elektromotoros ereje

Alkalmazás: Iononként figyelembe véve a membrán két oldalán különböző koncentrációkat:

	óriás tintahal axon	béka izom
$U_{mért}$	-62 mV	-92 mV
U_{0Na+}	47 mV	46 mV
U_{0K+}	-91 mV	-103 mV
U_{0Cl-}	-56 mV	-88 mV

Eredmény: A modell nem pontos.

Membránpotenciál kialakulása III.

Goldman-Hodgkin-Katz egyenlet

- Passzív iondiffúzió
- Különböző permeabilitások
- Egyedi ionfluxus $\neq 0$
- Nyugalmi membránpotenciál konstans
- Eredő elektromosáram-sűrűség = 0
- $Z=1 \rightarrow$ eredő anyagáram-sűrűség = 0
- Ionok fluxusa NEM független egymástól

Steady state elektrodifúzió:

- Állandó elektrokémiai potenciálgrádiens $\rightarrow$ konstans ionáramok $\rightarrow$ kompenzálják egymást $\rightarrow$ nincs eredő töltésváltozás
- Na^+/K^+ pumpa $\rightarrow$ koncentrációgrádiens

K-dik részecske fluxusa

$$J_k = -u_k k t \left(\frac{\Delta c_k}{\Delta x} + c_k \frac{z_k F \Delta \phi}{RT \Delta x} \right)$$

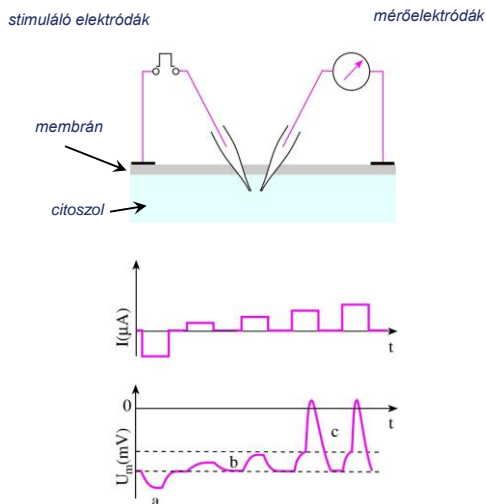
elektrokémiai potenciálgrádiens

$$\Sigma J_k = 0$$

$$U = \Delta \phi = \frac{RT}{F} \ln \frac{p_{K^+} [K^+]_{ext} + p_{Na^+} [Na^+]_{ext} + p_{Cl^-} [Cl^-]_{int}}{p_{K^+} [K^+]_{int} + p_{Na^+} [Na^+]_{int} + p_{Cl^-} [Cl^-]_{ext}}$$

	óriás tintahal axon	béka izom
$U_{mért}$	-62 mV	-92 mV
U_{GHK}	-61.3 mV	-89.2 mV

Membránpotenciál megváltozása

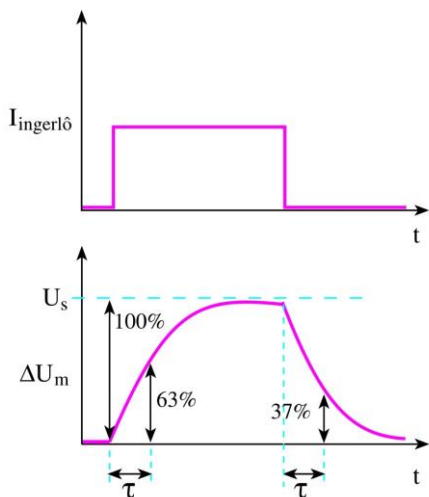
Kísérlet

- Áramot vezetünk a sejtbe
- Négyszögjel impulzusok
- Irányuk és nagyságuk kontrollált

Eredmény:

- **Elektrotónusos potenciál:** stimulációs küszöbérték alatt
  - Iránya: hiperpolarizáció / depolarizáció
  - Nagysága: gradált – arányos a stimulussal
  - Analóg
  - Lokalizált
- **Akciós potenciál:** stimulációs küszöbérték felett
  - Ugrásszerű, uniformis változások
  - Alak, nagyság független a stimulustól

Elektrotónusos potenciál – I.

Ingerlés (pozitív áram) során:

- Késleltetett,
- Lekerekített,
- Telítésbe hajló (1-exponenciális)
- Depolarizáció

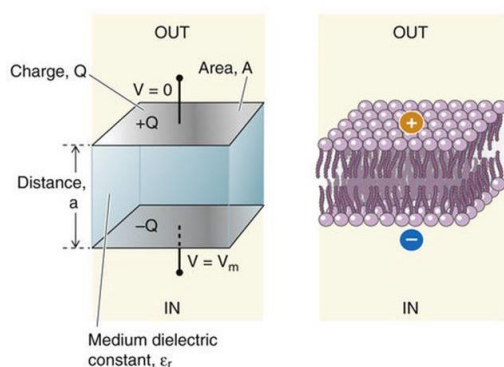
Ingerlés megszűntével

- Lecsengés (exponenciális)

Konklúzió:

- A sejtmembrán ingerlésre az RC kör feltöltéséhez és kisüléséhez hasonló potenciálváltozásokat mutat.

Sejtmembrán, mint RC kör I.

$$E = \frac{U}{d} = \frac{70mV}{5nm} = 1,4 \cdot 10^7 \frac{V}{m}$$

Lipid kettősréteg, mint kondenzátor

- Hidrofób mag: jó szigetelő
- Felületi töltésfelhalmozódás mindkét oldalon
- Fajlagos kapacitás
  - Időben állandó
  - Emlős neuronra:

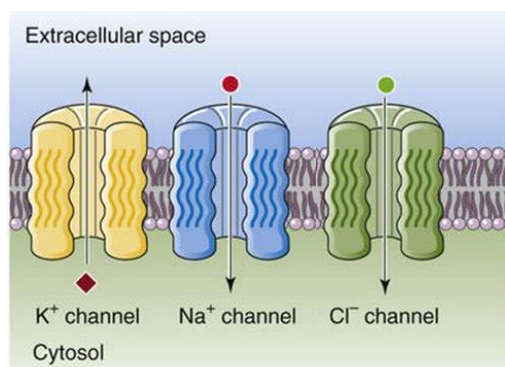
$$C_m = 10 \text{ nF/mm}^2$$

$$Q = \sim 4 \cdot 10^{11} \text{ C/cm}^2$$

$$C_m = \frac{C}{A} = \frac{Q}{UA}$$

- $A_{\text{neuron}} = 0.01\text{-}0.1 \text{ mm}^2$
- $C_{\text{neuron}} = 0.1\text{-}1 \text{ nF}$

Sejtmembrán, mint RC kör II.

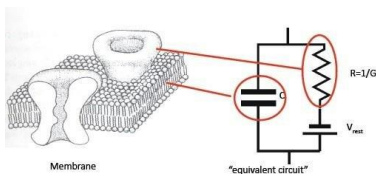
Ioncsatornák, mint ellenállások

- Ionszelektív permeabilitás
- Vezetőképességnek megfelelő ionáramok – szivárgó áram
- Vezetőképesség
  - Nyugalmi állapotban állandó
  - $G_K / G_{Na} / G_{Cl} = 1 / 0.04 / 0.45$ (agyi idegjelek)
  - Depolarizáció hatására megváltozik
  - Kísérletesen meghatározható (clamp-technikák)

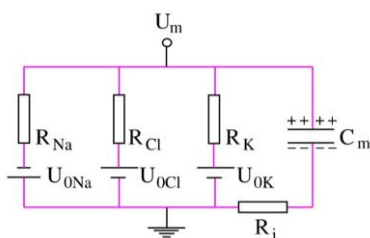
$$R_i = \frac{1}{G_i}$$

$$\frac{1}{R_{össz}} = \sum_{i=1}^n \frac{1}{R_i}$$

Sejtmembrán elektromos modellje

Burke, Ryan. (2017). Investigating the role of voltage-gated ion channels in pulsed electric field effects in excitable and non-excitable cell lines.

Párhuzamos RC-kör

- Minden releváns ionfajtára:

- permeabilitás → vezetőképesség → ellenállás
- egyensúlyi potenciál → elektromotoros erő ($U_{0,i}$)

$$U_{0i} = \frac{RT}{z_i F} \ln \frac{c_i^{ext}}{c_i^{int}} \quad \text{Nerst egyenlet}$$

i -dik ion konduktív árama

$$I_j = \frac{U_m - U_{0i}}{R_i}$$

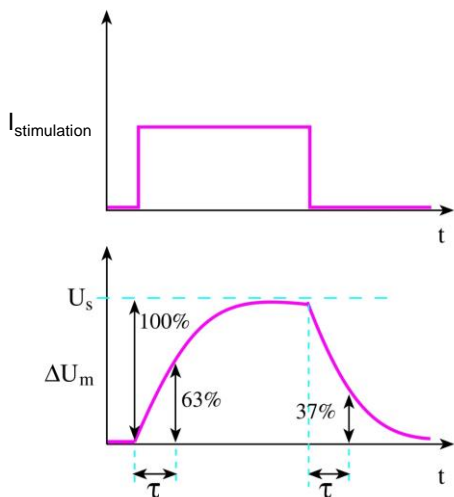
kondenzátor kapacitív árama

$$I_c = \frac{\Delta Q}{\Delta t} = C_m \frac{\Delta U_m}{\Delta t}$$

GHK: teljes áram = 0

$$\Sigma I = I_c + \Sigma I_j - I_{ingertlő} = 0$$

Elektrotónusos potenciál – II.

Gradált depolarizáció stimuláció hatására („feltöltés”)

- (1-exponenciális) időfüggés („feltöltődés”):

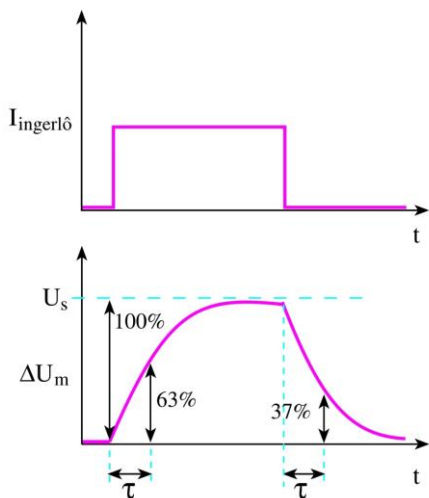
$$U_m(t) = U_t \left[1 - e^{-\frac{t}{R_m C_m}} \right]$$

U_t : telítési MP
 R_m : membrán ellenállás
 C_m : membrán kapacitás
 t : eltelt idő

- Depolarizáció mértéke (ΔU_m) arányos az ingerlő áram amplitudójával
- Membrán időállandója:** ahhoz szükséges idő, hogy a membránpotenciál-változás elérje a telítési érték 63%-át (1-(1/e)-ed részét).

$$\tau = R_m C_m$$

Elektrotónusos potenciál – III.

Potenciálváltozás az ingerlés megszűnte után

- Exponenciális lecsengés („kisülés”):

$$U_m(t) = U_t \cdot e^{-\frac{t}{R_m C_m}}$$

U_t : telítési MP

R_m : membrán ellenállás

C_m : membrán kapacitás

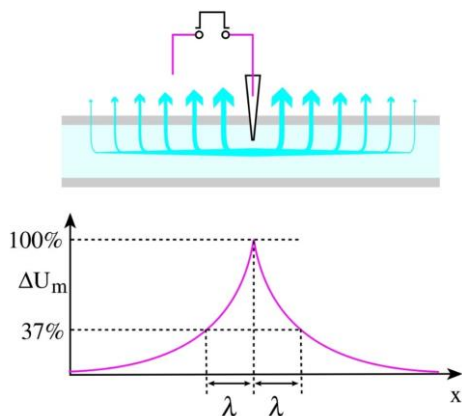
t : eltelt idő

- Membrán időállandója:** A telítési potenciál 37%-nak (U_t/e) eléréséhez szükséges idő.

$$\tau = R_m C_m$$

- A folyamat során a pillanatnyi potenciált meghatározza:
  - Időállandó (R_m ; C_m)
  - Stimuláció nagysága és időtartama.

Membránpotenciál-változás terjedése

Az ingerlés helyétől távolodva exponenciális csökkenés

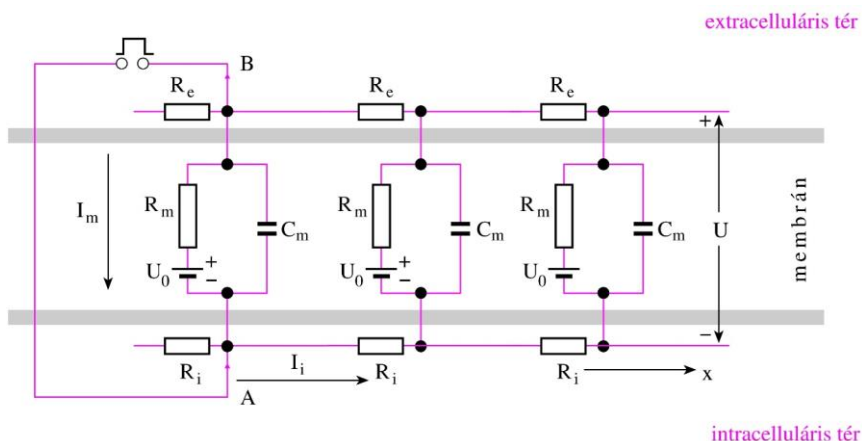
$$U_m(x) - U_m(x_0) = e^{-\frac{x}{\lambda}} \quad \leftarrow \text{térkonstans}$$

$$\lambda \propto \sqrt{\frac{R_m}{R_i}}$$

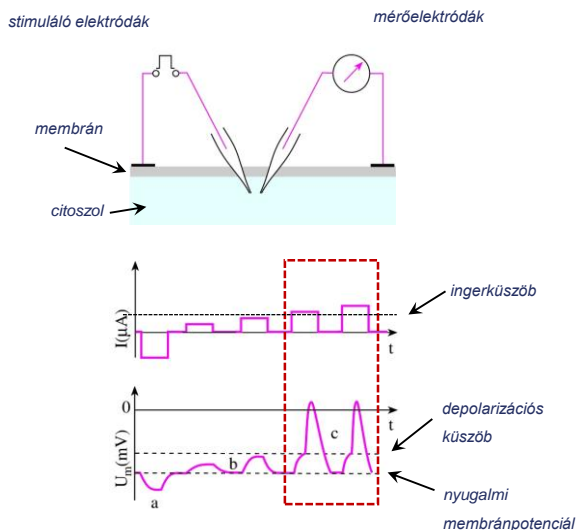
Membrán térkonstansa: Az a távolság amelyen az ingerléssel kiváltott maximális potenciálváltozás az e-ad részére (37%-ra) csökken.

Membránpotenciál-változás terjedése

Nagyobb membránszakasz modellje

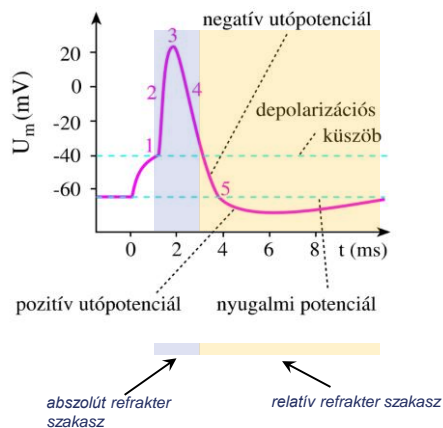
Akciós potenciál

- A nyugalmi MP hirtelen, gyors, átmeneti és tovaterjedő megváltozása.
- Csak ingerelhető sejtekben: neuronok, izomsejtek
- Kiváltója: depolarizációs küszöbértéket meghaladó MP változás
- Digitális - „mindent vagy semmit” válasz
- Állandó amplitudó
- Jellegzetes, mindig azonos lefutású jelalak – nem függ a stimulus nagyságától vagy időtartamától
- Néhány ms időtartam, kb. 100 mV amplitudó
- Egy irányba terjed a sejt mentén.

Akciós potenciál

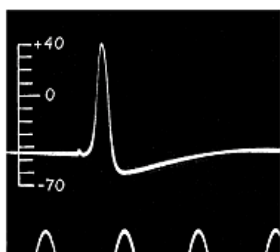

Szakszai:

- #1 **hypopolarizáció** (elektrotónusos, lassú)
- #2 **depolarizáció** (gyors)
- #3 **csúcspotenciál**
- #4 **repolarizáció** (gyors)
- #5 **hyperpolarizáció**

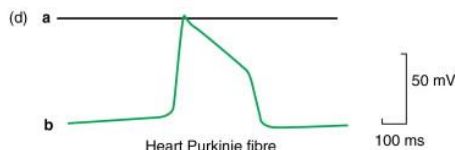
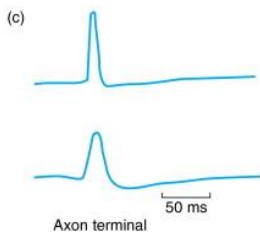
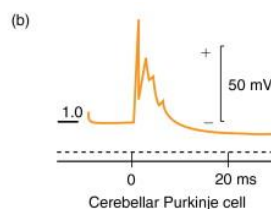
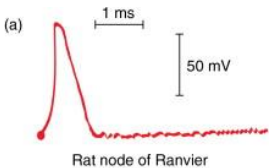
- Alak és csúcspotenciál sejttípus-függő
- Depolarizációs küszöb: sejttállapot-függő, AP alatt is változik
  - Abszolút refraktív szakasz:** ∞ küszöb
  - Relative refractive period:** magasabb küszöb – folyamatosan normalizálódik

Akciós potenciál - példák

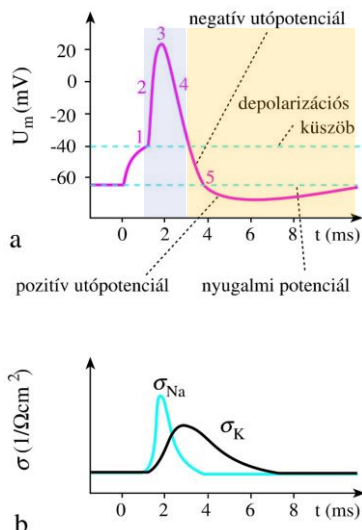
The first intracellular recording of an action potential, from squid axon. (Time calibration, 2 ms.)

Hodgkin, A. L. & Huxley, A. F. *Nature* 144, 710–712 (1939).

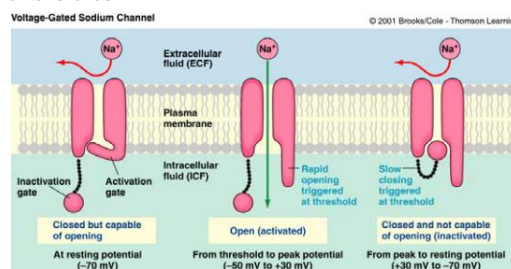
doi.org/10.1016/B978-0-12-397032-9.00004-2

Akciós potenciál – ionáramok I.

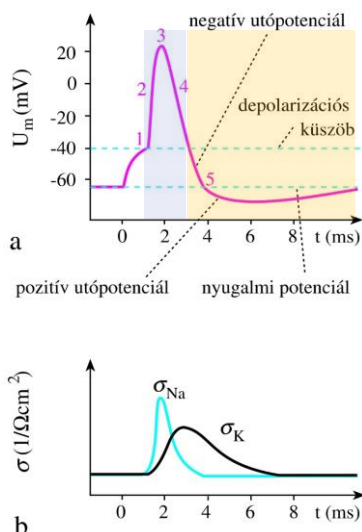

Feszültségvezérelt Na^+ -csatornák állapotai

- Nyugalmi:** zárt, nyugalmi potenciálon
- Aktív:** depolarizációs küszöb felett → csatorna nyitás → Na^+ beáramlás → depolarizáció → még több Na^+ -csatorna nyílik → további depolarizáció (+ feedback, Hodgkin ciklus)
- Inaktív:** aktiválást spontán követi → csatorna zár → abszolút refrakter szakasz

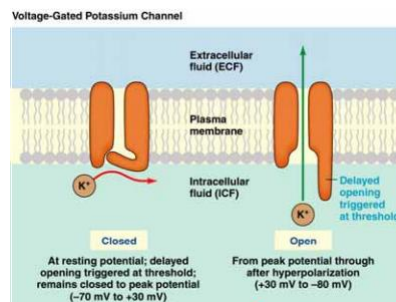

Akciós potenciál – ionáramok II.

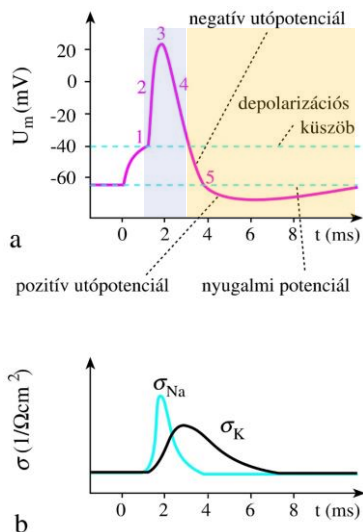

Feszültségvezérelt K^+ -csatornák állapotai

- Zárt:** nyugalmi potenciálon
- Nyitott:** depolarizációs küszöböt elérve → K^+ -csatornák késleltetve nyílnak → K^+ kiáramlás → repolarizáció, hiperpolarizáció
- Lassan vált a két konformáció között

Akciós potenciál – ionáramok III.

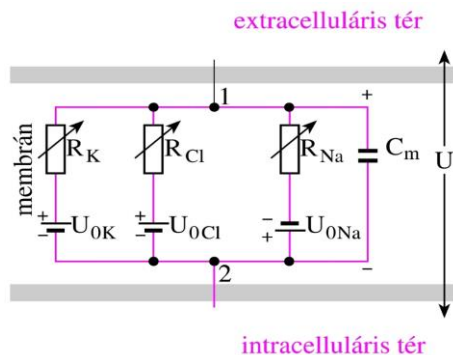

$\text{Na}^+ / \text{K}^+ \text{ ATP-áz}$

- Helyreállítja a kationok koncentrációját a citoszólban
- $3 \text{ Na}^+ \text{ ki} / 2 \text{ K}^+ \text{ be} - 1 \text{ ATP hidrolízise}$

Akciós potenciál modellezése

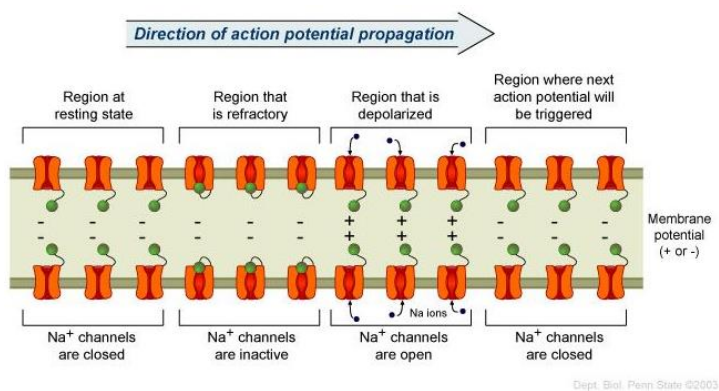
Módosított elektromos membránmodell (Hodgkin)

- Az ionok permeabilitása (G) nem állandó
- A csatornák ellenállása MP-függő
- Vezetőképességek voltage-clamp módszerrel mérhetők
- $G(U_i)$ függvények meghatározhatók
- A modellbe helyettesítve az AP függvény kiszámolható
- Jó egyezés a kísérleti adatokkal

Akciós potenciál – terjedése I.

Terjedés a sejtmembrán mentén:

- A csúcspotenciál exponenciálisan csökken a távolsággal – **térkonstans** szerint.
- A csúcscsözei területeken is küszöb feletti a depolarizáció → AP keletkezik.
- A korábban aktivált területek Na^+ -csatornái inaktiválódnak.
- Mire az abszolút refrakter szakasz elmúlik, a depolarizációs hullám eltávolodik → nincs reaktiváció
- **Egyirányú terjedés**
- $v \approx 1\text{--}30 \text{ m/s}$ (emlős neuronokban)

Akciós potenciál – terjedése II.

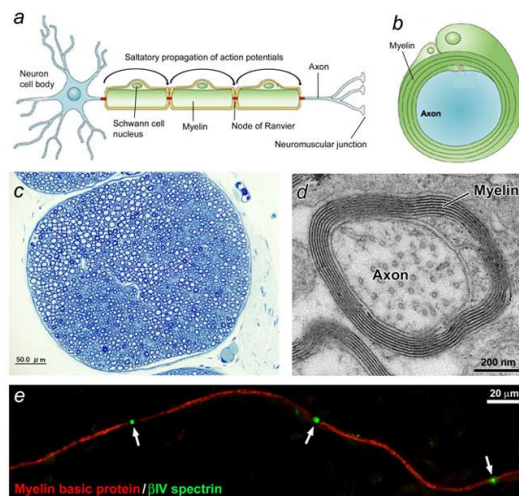
$$U_m(x) - U_m(x_0) = e^{-\frac{x}{\lambda}}$$

← *térkonstans*

$$\lambda \propto \sqrt{\frac{R_m}{R_i}}$$

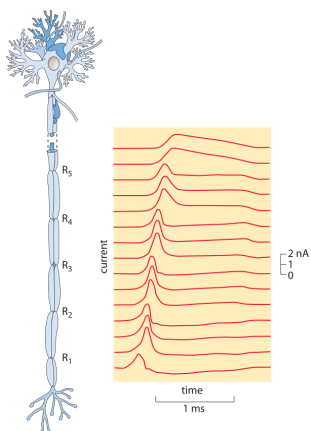
Hogyan növelhető a terjedés sebessége?

- R_m növelésével: **mielinizáció**
- R_i csökkentésével: a sejt/axon átmérő növelésével – metabolikusan korlátos

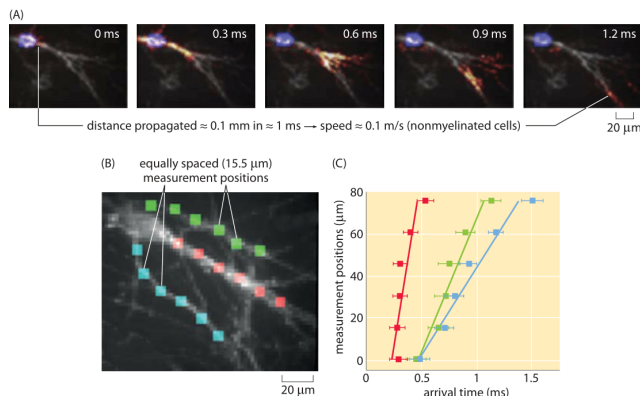
Susuki, K. (2010) Myelin: A Specialized Membrane for Cell Communication. *Nature Education* 3(9):59

Akciós potenciál – terjedése III.

Measurement of the propagation of a nervous impulse. (Adapted from A. F. Huxley and R. Stampfli, J. Physiol. 108:315, 1949.)

<http://book.bionumbers.org/how-fast-are-electrical-signals-propagated-in-cells/>

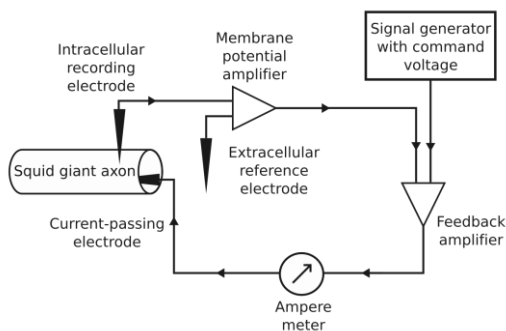

Optical measurement of action potential speed. (A) Series of images of the fluorescence in the cell as a function of time. (B) A series of equally spaced ($15.5 \mu\text{m}$) measurement points along three different processes are used to measure the arrival time of a propagating action potential. (C) Arrival times for the three processes shown in part (B).

<http://book.bionumbers.org/how-fast-are-electrical-signals-propagated-in-cells/>

Voltage clamp

Kísérleti elrendezés

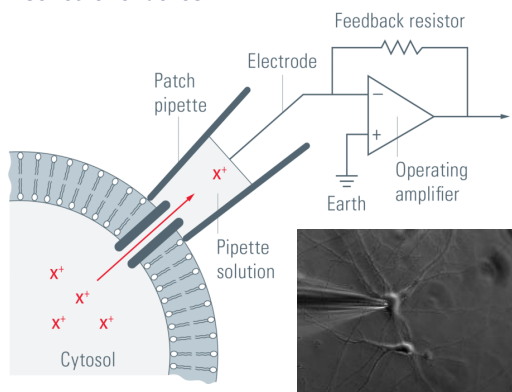
By smonsays - Own work, CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=76499842>

Alapelve

- Intracelluláris elektród #1: MP-t méri
- Intracelluláris elektród #2:
  - Áramot vezet a sejtbe, hogy a MP-t a kívánt értékre állítsa $\rightarrow$ **MP rögzített**
  - Áramerősség egyenlő a transzmembrán ionárammal
- Csatornák szelektíven blokkolhatók (Na^+ : tetrodotoxin; K^+ : terta-etil ammónium) $\rightarrow$ specifikus ionáramok
- Ionok MP-függő vezetőképessége meghatározható

Patch clamp

Kísérleti elrendezés

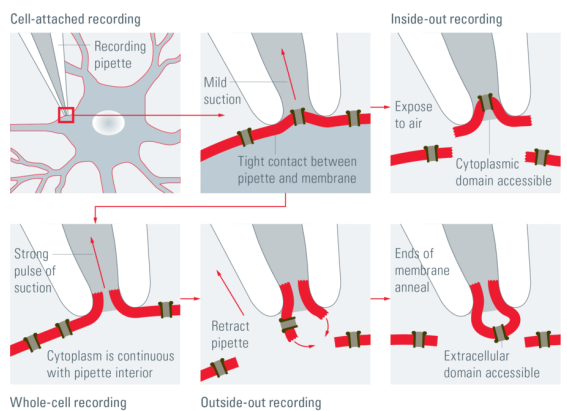
<https://www.leica-microsystems.com/science-lab/life-science/the-patch-clamp-technique/>

Alapelve

- Üveg mikropipettát ($d_{\text{hegy}} = 0,5-1 \mu\text{m}$) nyomunk a sejthez – benne mérőelektrod elektrolit-oldatban
- Nagy elektromos és mechanikai ellenállású kapcsolat alakul ki („giga-seal”)
- Sejt felszínén izolált folt (Cell Attached Patch; CAP)
- A folt 1–néhány ioncsatornát tartalmaz
- Voltage-clamp elrendezés → áramerősséget (pA) mérünk
- Egyedi csatornanyitás–egységnyi áramnövekmény
- 10^5-10^7 ion / néhány ms; vezetőképesség: $\sim \text{pS}$
- **Alkalmazások:**
  - Ioncsatorna-vizsgálatok (pl. gyógyszerkötődés hatása)

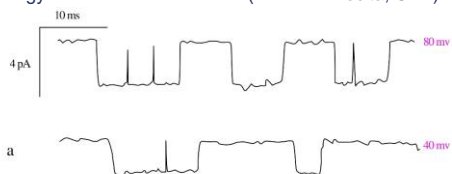
Patch clamp

Mérési elrendezések

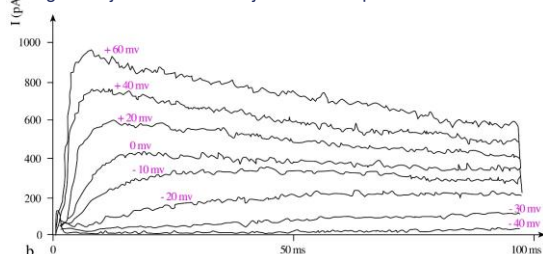

<https://www.leica-microsystems.com/science-lab/life-science/the-patch-clamp-technique/>

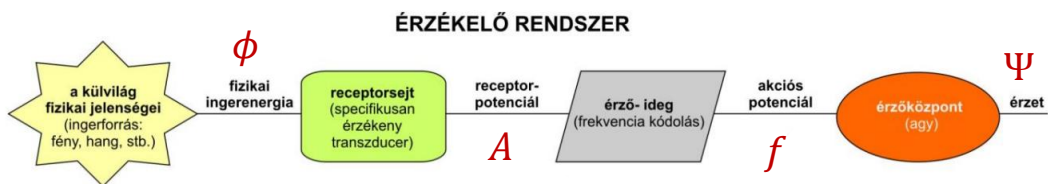
Egyedi K⁺ csatorna áramok (humán limfocita, CAP)

Egész-sejt ionáramok a sejt növekvő depolarizációjánál

Érzékelés folyamata

Modalitás: érzékelésmódok, pl. látás, hallás, szaglás, tapintás, ízlelés, szomjúság, fájdalom, izomfáradtság...

Kvalitás: pszichofizikai érzet (benyomás) pl. hangosság; hangmagasság; hangszín...

Kvantitás: érzet fokozatai, pl. son-hangosság

Percepció: érzetértelmezés, pl. zenei élmény

Receptorok

Receptorsejt

- Transzducer: fizikai/kémiai inger energiát receptorpotenciállá alakítja
- **Receptorpotenciál** (generátorpotenciál): lokális MP változás, amplitúdója az ingererősséggel változik – **amplitúdó kódolás**
- Specifikusan energiaszelektív
- Stimulus energiája – széles határok között változhat
- **Dinamika kompresszió/expandió:** a gyengébb stimulusok relatíve nagyobb/kisebb receptorpotenciált váltanak ki mint az erősebb stimulusok
- **Adaptáció:** állandó inger – lecsengő érzetválasz

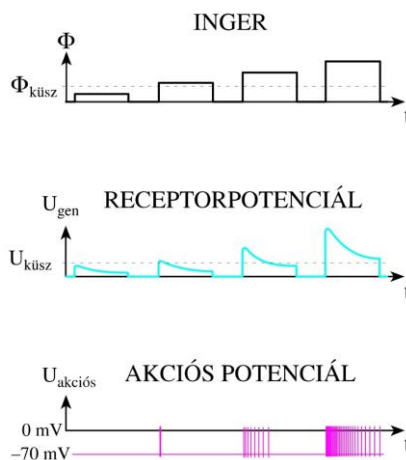
Osztályozás	Receptorsejt csoport	vagy Mit érzékel? (fizikai, kémiai mennyiségek)	Példa
Inger szerint	Fotoreceptor	Fény (J, λ)	Retina a szemben
	Kemoreceptor	Kémiai anyagok (<i>koncentráció</i>)	Ízlelőbimbók a nyelven, szagérzők az orrban, vérkoncentráció-receptorok (O_2, CO_2)
	Termoreceptor	Hőmérséklet-változás (ΔT)	Bőr mint hőérzékelő
	Mechanoreceptor	Nyomás (tapintás) (p)	Bőr, szőr
	Baroreceptor	Nyomás (p)	Érfal (arteria carotis)
Hely szerint	Exteroceptor	A külvilág állapotát	Szem, fül, orr, nyelv, bőr
	Interoceptor	A test belső állapotát	Baroreceptor az érfalban, izomfeszülés, fájdalomérzékelő
	Proprioceptor	Testrészeink térbeli helyzetét	Izomorsó, ízület
Bonyolultság szerint	Általános érzékszervek	Egyedi vagy csoportos receptorsejtek	Hő, tapintás
	Speciális érzékszervek	Összetett érzékszervek	Szem, fül, orr, nyelv (nagy számú receptorsejt)

Érzőideg

Idegsejt

- Receptorhoz kapcsolódik
- Érzékeli a receptorpotenciált
- Depolarizációs küszöböt meghaladva: akciós potenciál-sorozat keletkezik
- AP gyorsan terjed az idegrost mentén
- Érzőkéregbe jut
- Frekvenciakódolás: AP frekvenciája a receptorpotenciál nagyságától függ

Pszichofizikai törvények – I.

Weber-Fechner törvény

$$\psi = a \cdot \log_b \frac{\Phi}{\Phi_0}$$

ψ : érzet erőssége
 a és b : állandók
 Φ : absz. ingererősség
 Φ_0 : absz. küszöbinger

- Az érzet a relatív ingererősség logaritmusával arányos
- Korlátozott érvényesség

Stevens törvény

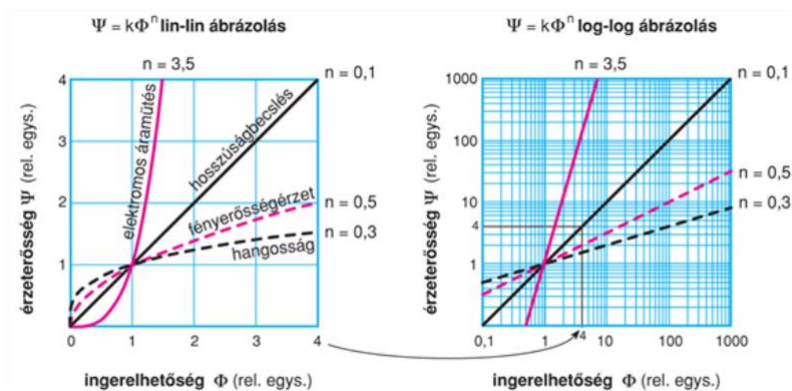
$$\psi = a \cdot \left[\frac{\Phi}{\Phi_0} \right]^n$$

a és n : állandók

- Az érzet a relatív ingererősség hatványával arányos
- Széleskörű érvényesség
- $n < 1 \rightarrow$ kompresszív függvény (pl. hangosság: $n=0,3$)
- $n > 1 \rightarrow$ expanzív függvény (pl. áramütés: $n=3,5$)

Pszichofizikai törvények – II.

A Stevens-törvény ábrázolása lin-lin, ill. log-log koordináta-rendszerben

Köszönöm a figyelmet!

Dr. Bozó Tamás